

*Den danske Regerings Forhandlinger
og Beslutninger 5. August 1914*

UDG. VED OG MED INDLEDNING AF
THYGE SVENSTRUP

AF

ERIK ARUP

Efter professor Erik Arups død i 1951 kom hans arkiv til Det kongelige Bibliotek. Det manuskript, som her trykkes for første gang, er fundet under den nu afsluttede ordning og registrering af hans papirer på biblioteket.¹ Artiklens emne er den danske regerings forhandlinger og beslutninger 5. august 1914, hin så bevægede dag, da ministeriet Zahle ved 1. verdenskrigs udbrud besluttede at spærre Storebælt med miner efter tysk forespørgsel. Artiklen har efter hele sit anlæg betydelig historiografisk interesse, hvortil kommer, at Arup som Zahles departementschef i konseilspræsidiets og statsrådssekretærs embeder må betragtes som en meget central kilde på embedsmandsniveau, omend naturligvis ikke uengageret, en varm tilhænger af Det Radikale Venstres ideer, som han var. Emnet står endelig også centralt i studiet af nyere dansk historie og har været gjort til genstand for særskilte studier.²

Artiklen er holdt som foredrag på Göteborgs Högskola hos Arups kollega og nære ven Curt Weibull 10. februar 1933.³ Manuskriptet må dog være

¹ En registratur ved forf. til nærv. artikel og med indledning af dr. phil. Inga Floto udgives af Det kgl. Bibliotek.

² Særligt Hans Branner: Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægning august 1914. Dansk Udenrigspolitisk Instituts skrifter 5. 1972.

³ Referater i Göteborgs handels- och sjöfartstidning, Göteborgs morgonpost, Morgontidningen og Göteborgsposten, alle 11/2 1933. Foredraget annonceredes under den her gængive titel, begge manuskriptversioner har imidlertid alene: 5. aug. 1914, men jfr. senere i artiklen.

påbegyndt allerede sommeren 1922.⁴ 3. maj d.å. afgav *Militærkommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning*, der nedsattes 1919 med forsvarsminister P. Munch som formand, betænkning i to bind med et tillæg om den fremtidige ordning af forsvaret, 15. maj udsendtes atter to bind indeholdende kommissionens beretning om anvendelsen af militærordningen af 1909 fra 1909-1914 og i sikringsstyrketiden 1914-1919 i bind I og bilag dertil i bind II, herunder også bilag XV med referater til dels af forhandlingerne på møderne 24. og 25. april, 25. juni og 6. august 1919, da begivenhederne omkring krigens udbrud, særlig 5. august, drøftedes. Udgivelsen har fået Arup til, sandsynligvis juni-juli 1922,⁵ at påbegynde en artikel til *Tilskueren*, »en tænkt kritisk øvelse«,⁶ altså vel nærmest en noget didaktisk fremstilling af emnet i kildekritisk ånd. I dag eksisterer der af dette oprindelige manuskript (1. version) 5 blade, egenhændigt pagineret af Arup: 1-2, 7-14, som tydeligt adskiller sig fra den nyere del af manuskriptet (2. version) ved at være beskrevet på begge sider af papiret foruden ved at være mere gulnede og af dårligere papirkvalitet. Af udklip i arkivet ses imidlertid, at Arup allerede det foregående år, sommeren 1921, har fulgt debatten i dagspressen om mineudlægningen aktualiseret ved fremkomsten af første bind af det tyske værk: *Der Krieg zur See 1914-1917*.⁷

Men ellers synes Arup at have ladet emnet ligge til begyndelsen af 1930. I 1929 udkom bind VIII af *Det Danske Folks Historie*, hvori P. Munch, forsvarsminister under krigen, havde skrevet afsnittet: Under Verdenskrigen. Edv. Brandes, finansminister i det 2. ministerium Zahle, anmeldte bindet i Politiken 19. jan. 1930 i en søndagskronik med titlen: Danmark under Verdenskrigen. Heri supplerede han Munchs nøgterne fremstilling, der ikke levnede plads til en dybere skildring af de enkelte aktører, med karakteristikker af general Gørtz, admiral Kofoed-Hansen og den tyske gesandt i København, grev Brockdorff-Rantzau tillige med, at han gav et referat af sin samtale om formiddagen onsdag den 5. august med Christian X, hvorunder kongen som bekendt støttede det radikale ministerium i dets beslutning om at udlægge minerne: »Det er umuligt at

⁴ Erik Arups arkiv, Det kgl. Bibliotek: NKS 2835 2°: Håndskr. ms. i overskåret kv., 33 bl. For tilladelse til at benytte håndskr. takker jeg fhv. førstebibliotekar dr. phil. Svend Gissel.

⁵ Det oprindelige manuskript begynder: »Militærkommissionen af 1919 har som bekendt fornylig (overstreget: i maj) . . .«

⁶ Oprindelige ms. Arups paginering s. 7, ny pag. s. [9].

⁷ *Der Krieg zur See 1914-1918*. Herausgegeben von Marine-Archiv. Der Krieg in der Ostsee. Bearbeitet von Rudolph Firlé. Erster Band. Berlin 1921.

vurdere højt nok, hvad denne Kongens uden nogen Vaklen fastholdte Opfattelse, der i øvrigt faldt sammen med Forsvarsministerens og enkelte andre Ministres faste Overbevisning (understreget af Arup i kronikken), kom til at betyde for Danmark«, kom Edv. Brandes her lidt uforsigtigt for skade at skrive. Kronikken fremkaldte dels en lille meningsudveksling mellem ham og Erik Scavenius, udenrigsminister i den samme regering under verdenskrigen, nu gesandt i Stockholm, om viceadmiral Kofoed-Hansens rolle 5. august (*Pol.* 21/1 og 22/1 1930), dels angreb i de konservative dagblade *Berl. Tid.* og *Dagens Nyheder*, der tog Edv. Brandes' udtalelse til indtægt for, at der inden for kabinettet Zahle havde været uenighed om tilrådeligheden af den mineudlægning, tyskerne ønskede, selvom regeringens medlemmer alle under kommissionsforhandlingerne efter krigen havde benægtet det: Nogle af regeringens medlemmer havde virkelig, ifølge disse blade, alvorligt overvejet en neutralitetspolitik, undladelse af at udlægge minerne, der antageligvis ville have ført Danmark ind i krigen som Tysklands modstander. Derfor kunne den aktuelle (1930) radikale afrustnings- og neutralitetspolitik naturligvis heller ikke nu tages alvorligt (*Berl. Tid.* 21/1, 22/1 og 23/1 1930). Erik Arup har nok på dette tidspunkt været i gang med udarbejdelsen af 2. bind af sin Danmarkshistorie, der udsendtes et par år senere, men af udklip i arkivet fremgår, at han med interesse har fulgt diskussionen i dagspressen.⁸

Danmarkshistoriens 2. bind udkom 1932, og vi kan formode, at Arup har sendt et eksemplar til sin gode ven i Göteborg, for Curt Weibull skriver i brev af 2. nov. 1932: »Käre vän. Med spänt intresse har jag i ett drag slukat Din nya historia. Den är ypperlig. Och jag lyckönskar Dig hjärtligt til densamma – och til den ilska den synes ha väckt.«

Det er også Curt Weibull, der står bag indbydelsen til Arup om at komme til Göteborg og holde forelæsninger. Den 3. nov. 1932 meddeler Göteborgs Högskolas rektor, professor B. Karlgren, at lærerrådet har besluttet at spørge Arup, hvorvidt han er villig til det kommende forårssemester, på et tidspunkt de nærmere kan aftale, at holde tre evt. fire forelæsninger i den såkaldte Hedlundsserie.⁹ Til at holde Hedlundsforelæsninger indbydes fremstående forskere, for det meste skandinaver, »som ha något mera märkligt att bjuda av egna forskningsrön; föreläs-

⁸ Udklip fra *Berl. Tid.* og øvrige udklip samt alle de i det flg. citerede breve i sign. IV 4 b: mappe (fol.) med påskriften: 5. August 1914.

⁹ Svend Adolf Hedlund (1821-1900), liberal hovedredaktør af Göteborgs handels- og sjöfartstidning fra 1852 til sin død. Forelæsningerne finansieredes af et fond til hans minde.

ningarna skola sålunda vara fullt vetenskapliga och självständiga, men samtidigt så lagda at de kunna uppfattas av en större allmänhet«. Arup takker efter at være blevet rykket for svar 12. nov. for »den ærefulde Opfordring« til at holde Hedlundsforelæsningerne i forårssemesteret 1933 og tilføjer, at han har overvejet, hvorvidt han kunne finde et passende emne til sådanne forelæsninger, men idet han går ud fra, at »et Emne eller Emner fra ældre dansk Historie, der paa en gang kan belyse den moderne kritiske Historieforskers Indstilling overfor Materialet, og i sig selv vække Interesse ved sit Indhold vil være egnet dertil«, modtager han med tak opfordringen og udbeder sig rektors mening om de foreslåede emner og nærmere oplysning om, hvilket tidspunkt man vil anse for det heldigste. Rektor Karlgren foreslår i brev af 27. nov. som forelæsningsdage 7., 8. og 10. februar 1933, det er den tid på året, man kan påregne størst publikum, og beder Arup meddele, hvorvidt det foreslåede tidsrum passer ham. Hvad angår emnerne, beder han ham drøfte dette spørgsmål med Curt Weibull. Karlgren rykker 9. december for svar og sender 14. december et telegram, som Arup besvarer samme dag med et telegrafisk ja. Dagen efter, 15. december, forklarer han i et længere brev Curt Weibull situationen: Han har været lidt betænkelig ved at modtage indbydelsen, fordi det måske kan være lidt vanskeligt at finde emne, og han blev endnu lidt mere betænkelig, da han fik meddelelse om, at forelæsningerne skulle holdes allerede i februar. Det er lige i forårssemesterets begyndelse, og han skal have forberedt en forelæsning om Roms senere kejsertid dertil, og Weibull forstår sikkert, hvilket vanskeligt arbejde dette er. Ligeledes er det heller ikke utænkeligt, at Haagprocessen¹⁰ kan gøre det vanskeligt for ham at komme netop i de dage, og endelig får han jo temmelig kort tid til forberedelse, så han skulle for så vidt nok have foretrukket, at det blev engang i marts eller april. Da det imidlertid synes at have svært hast at få tidspunktet fastlagt, har han i går svaret Weibulls høje rektor ja, og nu får han se at få det gennemført.

Han har tænkt sig at tale over »Emner, der, skønt meget forskellig i Tid og Aar, dog har en vis indre Enhed, hvorved de Spørgsmaal, der efter [hans] Mening er mest fremme i moderne kritisk Forsknings Udvikling blev belyst. Emnerne skulde – havde han tænkt sig – være Kongemordet 1286, Haandfæstningen 1483 og Danmark 5. Aug. 1914«. Weibull vil forstå, »at Emnerne er valgt for at illustrere Nødvendigheden af at

¹⁰ Arup fungerede som den danske stats historiske konsulent i striden med Norge om Østgrønland.

rekonstruere historiske Begivenheder og Udvikling gennem de af Kilderne udvundne *Kendsgerninger*, ganske særlig hvor Beretninger som om 1483 helt mangler, og endelig skulde det sidste Foredrag illustrere Muligheden af at fremskaffe bedre afhjemlede Beretninger, end de ganske tilfældige Levn, som Historikerne hidtil har maattet lade sig nøje med«. Det første emne vil give Arup mulighed for at komme ind på folkeviserne som historiske kilder, et emne Weibull jo selv fornyligt har behandlet,¹¹ og det sidste på Timelins disputats.¹² Han beder nu Weibull sende ham et par ord, om han tror, dette kan have interesse. Han vil naturligvis stræbe efter at gøre forelæsningerne »saa lærde som muligt af Indhold, og saa populære som muligt af Form.«

Weibull svarer 17. december, at Arup sikkert kan forvente stor interesse for en forelæsning om Danmark 5. august 1914. Det er et aldeles passende emne. Selv ville han også gerne have hørt Arup tale om kongemordet 1286 og håndfæstningen 1483, men han frygter, Arup overvurderer de kundskaber om dansk historie, den dannede almenhed i Sverige besidder. Disse er minimale, og man kan frygte, at heller ikke mange af Högskolans lærere vil møde frem. Burde Arup ikke hellere vælge et emne fra Christian II's eller Christian IV's tid til de to forelæsninger. I andet bind af Danmarkshistorien har han et ypperligt parti om fred og fremgang og den økonomiske udvikling i Danmark fra midten af 1500-tallet til 1625 og om Christian IV. Kunne han ikke lave to forelæsninger herom? Økonomisk historie og økonomiens betydning for udviklingen er noget som interesserer i en købmandsby som Göteborg.

Den 20. dec. modtager Curt Weibull svar fra Arup, der takker for rådet: Hans forslag var beregnet for studerende på Högskolan, ikke for almindennede tilhørere udefra, men han tror også, mere lettilgængelige emner vil være heldigere. Imidlertid er det lidt vanskeligt for ham at få formet en forelæsning over den økonomiske udvikling i 16. årh. op til 1625, han synes ikke, han har noget helt godt stof til det. Men tror Weibull under disse omstændigheder ikke, at det kunne være formålstjenligt, at han gav en skildring af krisen 1863, der vel bygger på hans studier derover,¹³ men ikke går ind på det kritiske grundlag, uden hvor en enkelt bemærkning derom kan være nødvendig, men derimod går i lag med en positiv fremstilling af begivenhedernes forløb i hele sidste halvår af 1863,

¹¹ C. Weibull: Folkeviseforskning (Sverker Ek). Scandia V:1, april 1932, s. 81-102.

¹² Erik Timelin: Ministären Lindman och representationsreformen 1907-1909. Karlskrona 1928 (574 s.).

¹³ David og Hall. Krisen i Danmarks historie 1863. Kritisk studie. Scandia I, 1928, s. 119-179 samt Danmarks krise 1863, Scandia III, s. 1-51.

det vil sige fra Kal 15.s Skodsborg besøg i juli 1863 til ministeriet Monrads dannelse. Selv om professorer og studenter ved Göteborgs Högskola kender *Scandia*, vil dette dog være ukendt for alle de andre tilhørere, og selv de førstnævntes interesse vil måske vækkes for en sådan samlet fremstilling, der fremhæver de vundne resultater modsat de punkter, der endnu står tvivlsomme, og hvoraf der jo ikke ligger så få i Sverige.

Hvis Weibull kan bifalde dette, vil Arup da til den sidste forelæsning om 5. august 1914 og den anden: Danmarks krise 1863, føje en første, der kunne have titlen: Den danske Borger i 16. Aarh. og sammenfatte under et: en oversigt over udforskningen af nordisk handelshistorie i det hele taget, en fremstilling af Ditlev Enbeck, Hans Mikkelsen og det store Svensk-danske Handelsselskab, endelig af den økonomiske udvikling i slutningen af 16. årh., der medførte den nordiske købmands mere selvstændige konstitution ved hollændernes hjælp.

Weibull går samme dag ind for disse emner, besøger sammen med sin familie i julen Arup i København og vender i brev af 15. jan. 1933 tilbage til forelæserne: Vil Arup ikke sende den endelige formulering på foredragstitlerne, hvad han omgående må have gjort, idet Weibull allerede i brev af 20. jan. takker for dem: Kun at have dato og år på det sidste og tredie foredrag – 5. august 1914 – er dog nok noget for gådefuldt, som Arup også selv skriver: Weibull har derfor også videre-sendt den lange titel til Högskolan.

Det er altså i denne situation, i slutningen af året 1932 og begyndelsen af 1933, vi må forestille os Arup tage sit nu 10 år gamle manuskript frem igen. Han har ikke mistet interessen for spørgsmålet, som vi ved, og nu er lejligheden der: Han gemmer første blad af det gamle manuskript (1. version), men skriver i øvrigt en helt ny indledning, og genbruger fra det oprindelige manuskript den positive, foreliggende beretning om begivenhederne 5. august 1914 (Arups paginering 7-13), der indskydes i det nye manuskript. Herved er der opstået en lille lakune i manuskriptet, som Arup på baggrund af det tidspres, han trods alt har ligget under for, har udfyldt med enkelte stikord i margenen. Men i øvrigt er manuskriptet gennemrettet, først med pen, vel under nedskrivningen, så med blyant, og man får indtryk af, at Arup har arbejdet meget omhyggeligt med det, hvad den sammenhæng, forelæseringen indgår i, naturligvis også har lagt op til. Hvor rettelserne har mere end stilistisk betydning, har jeg som hovedregel valgt at medtage også overstregede passus; i øvrigt har jeg opløst forkortelser, normaliseret tegnsætningen, de få steder, hvor det har været nødvendigt, og indsat manglende ord etc.

Når manuskriptet foreligger så gennemarbejdet, som det gør, kan man naturligvis med rette undre sig over, hvorfor Arup ikke har ladet det trykke. Her må vi imidlertid erindre os situationen: Udgivelsen i 1932 af 2. bind af Danmarkshistorien medførte, som i 1925 ved fremkomsten af 1. bind, heftige presseangreb på Arup, selvfølgelig især i konservative blade, og disse angreb fik denne gang alvorlig virkning: »Den dybe skuffelse over, at hans historieskrivning vragedes og mistydedes gjorde ham tavs og indadvendt; det forekom ham nytteløst fortsat at publicere. Arbejdet med fortsættelsen af Danmarkshistorien blev ham en pine og gik foreløbig helt i stå; skønt mange afhandlinger lå halvfærdige i hans gemmer, kunde [Lauritz] Weibull ikke mere lokke dem frem; selv hans forelæsninger ved Göteborgs Högskola i 1933, bl.a. om »Danmark 5. august 1914«, forblev utrykte«, skriver Aksel E. Christensen herom i sin nekrolog.¹⁴ Havde Arup ladet artiklen trykke, ville han sikkert have kunnet se frem til nye angreb, dels på grund af den uenighed, der stadig fandtes omkring det nøjagtige forløb af beslutningsprocessen 5. august 1914, dels og vel især på grund af den modvilje Det Radikale Venstres forsvarspolitik blev mødt med i konservative kredse, og som jo ikke blev mindre omstridt med nazismens fremmarch i Tyskland.

Men tilbage til de faktiske hændelser: Arups besøg fik en yderst smigrende foromtale i den lokale presse. I en artikel i *Göteborgs Morgonpost* 6. februar 1933, bag hvilken man næppe fejler, hvis man ser Curt Weibulls hånd, idet han i brev af 27. jan. 1933 udbeder sig et foto af Arup for at kunne reklamere lidt for forelæsningerne i pressen, hedder det således:¹⁵ Årets Hedlundsforelæser er en ledende skikkelse inden for historieforskningen i Skandinavien og hans navn kendt langt uden for den snævre kreds af fagfolk. I Sveriges sydlige naboland hører han til de mænd, som opinionen ofte lægger mærke til, og hans ord efterlader den aldrig ligegyldig. Det beror dels på, at professor Arup har forsmået den behagelige skyggetilværelse, som mange videnskabsmænd fører i ly af almindelig konvention. Hans mening, kastet ud i fagdiskussionen, har ofte givet signal til strid. Men yderst bundet professor Arups berømmelse i den levende originalitet og den kontakt med tidens problemer, som kendetegner hans virksomhed både som historiker og som offentlig personlighed. Hans akademiske lærervirksomhed har resulteret i, at han har dannet skole blandt Danmarks yngre historikere, hvorved hans egne

¹⁴ Erik Ipsen Arup. 22. November 1876-23. September 1951. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitetets årsfest november 1952, s. 125.

¹⁵ Oversat af udg.

interesser rettet mod økonomisk historie har virket bestemmende. Hans egen videnskabelige virksomhed har været rig og frugtbar. I de senere år er den blevet koncentreret om hans store populære værk, Danmarks Historie. Dette arbejde, hvis to hidtil udgivne dele når frem til 1625, giver Arups alle væsentlige egenskaber som historiker: en livfuld, fængslende stil, en temperamentsfuld, stærk personlig karakteriseringskunst, dyb selvstændighed og vidtfavnende lærdom. En nidkær detailkritik mod Arups værk har ikke formindsket dets karakter af djærv monumentalitet. Derfor burde det historisk interesserede Göteborg også kunne se frem til et givende bekendtskab. De tre emner af Danmarks historie, som skal behandles, lover nye problemstillinger i spørgsmål af aktuel interesse.

Den 7. februar 1933 forelæste Arup over »Den danske Købmand i det 16. Aarhundrede«¹⁶ og dagen derefter, onsdag den 8., om »Danmarks Krise 1863«.¹⁷ Torsdag var fredag, om aftenen var fru Weibull værtinde ved en middag, hvor også en række af Curt Weibulls kolleger var indbudt, og endelig fredag den 10. februar 1933 kl. 19 holdt Erik Arup da det her omhandlede foredrag på Göteborgs Högskola for et talrigt publikum, heriblandt også landshövding von Sydow:

Den danske regerings forhandlinger og beslutninger 5. august 1914

Netop 50 aar efter 1864 nærmede krigsfaeren sig atter Danmark ved den store verdenskrigs udbrud. Det kom senerehen for den almindelige bevidsthed til at staa saaledes, at den dag, som var den egentlig afgørende for, om Danmark skulde blive medinddraget i krigen eller ej, var den 5. aug. 1914, da den danske regering havde at tage stilling til en forespørgsel fra den tyske regering, om Danmark agtede at foretage en minespærring af Storebælt.

Om nu denne forestilling om dagens afgørende betydning i saa henseende er helt rigtig, er et spørgsmaal, der ikke i sig selv er helt let at besvare. Men sikkert er det, at de beslutninger, der den dag blev truffet, kom til at staa som afgørende for, at Danmark var blevet holdt udenfor krigen, og som følge heraf maatte en senere diskussion om, hvem da disse beslutninger skyldtes, blive des livligere. Jo mere det af de daværende

¹⁶ Referater i Göteborgs handels- og sjöfartstidning, Morgontidningen og Göteborgs morgonpost, alle 8/2 1933. Udklip i sign. IV 4 a: mappe (fol.) med påskriften: Forelæsninger Göteborg 1933.

¹⁷ Referater som i note 15, alle 9/2. Udklip sammesteds.

regeringspartier, de radikale og socialdemokraterne, og i deres presse hævdedes, at det var den daværende radikale regering Zahle, der som bekendt sad i hele krigens tid, lige fra 1913 til 1920, der havde æren for den dags beslutninger, des mere magtpaaliggende maatte det synes de to oppositionspartier, de konservative og Venstre, at søge at bekæmpe denne opfattelse, der i aarenes løb og eftersom meddelelser om den skæbnesvangre dags begivenheder kom frem, fik ikke saa faa tilhængere i deres egne rækker.

Hertil kom endnu een betragtning. Som bekendt havde Danmarks forsvarsordning og særlig Københavns befæstning været et af hovedstridspunkterne i den store politiske strid mellem Højre og venstrepartierne, der stod paa i aarene fra 1872 til 1901. Skønt Venstre stadig havde været mod Københavns befæstning, som Højre gennemførte baade til sø- og landsiden, viste det sig, da Venstre kom til magten 1901, og det nu kom til forhandlinger om en endelig ordning af Danmarks militærvæsen, at Venstres førere I. C. Christensen og Niels Neergaard mente 1909 at maatte fastholde i alt væsentligt den daværende ordning; en beslutning, der netop havde bevirket udskillelsen af de radikale. Des mere var ikke mindst Venstre interesseret i at faa fastslaet, at militærordningen af 1909 virkelig ogsaa havde staaet sin prøve under verdenskrigen og haft sin væsentlige del i at holde Danmark ude derfra i det mindste i lige saa høj grad som regeringens beslutning 5. aug. 1914.

Da man derfor straks efter vaabentilstanden allerede ved lov af 15. febr. 1919 nedsatte en stor militærkommission, bestaaende af rigsdagsmænd af alle fire partier og nogle militære sagkyndige, blev det en af dennes opgaver at tilvejebringe en samlet beretning om, hvorledes forsvarsordningen af 1909 var blevet anvendt – og havde virket – under krigen. Men lige saa naturligt blev det da, at denne kommission i en særlig grad maatte beskæftige sig med 5. aug. 1914 og søge at naa til klarhed over, hvad der den dag virkelig var sket. Det havde i høj grad interesse for oppositionen for saa vidt muligt at faa afsvækket indtrykket af regeringens optræden, men det havde naturligvis lige saa stor interesse at faa alt dette fuldt oplyst for den mand, der var militærkommissionens leder, nemlig daværende forsvarsminister, nuværende udenrigsminister dr. Munch, der selvfølgelig havde haft et hovedansvar for dagens beslutninger.

Ved hans særlige initiativ fremkom da et Bilag XV til kommissionens beretning, da denne udsendtes 22. maj 1922, som har titlen *Redegørelse for Begivenhederne ved Krigens Udbrud*, og som [er] et historisk dokument af en ganske enestaaende art. Det er nemlig fremkommet paa følgende maade og bestaar af følgende dele:

Først har kommissionens formand, forsvarsminister Munch i to møder 24. og 25. april 1919 givet en beretning om begivenhederne ved krigens udbrud og navnlig om de forhandlinger, der blev ført 5. aug. 1914, tillige med et referat af den statsraadsprotokol, hvori de fattede beslutninger fastsloges. Dernæst er dette referat omsendt til alle deltagerne i den dags forhandlinger, i alt 16, med anmodning om, at stille eventuelle oplysninger, de maatte have vedrørende dagens begivenheder udover, hvad der var givet i referatet, til raadighed for kommissionen. Der fremkom svarskrivelser fra 10 af de 16, og efter at formanden i et møde 25. juni 1919 havde gjort modbemærkninger hertil og givet yderligere oplysninger, særlig referater af statsraadsprotokollen fra de foregaaende dage, blev hele dette nye materiale paany 26. juli tilstilet de 16 herrer med anmodning om, hvis de maatte have yderligere oplysninger eller betragtninger at fremsætte, at de da vilde deltage i et kommissionsmøde 6. aug. 10 mødte, 5 sendte skriftlig korte meddelelser om, at de ikke havde yderligere bemærkninger at fremsætte. Med et referat af udtalelserne paa dette møde afsluttedes forhandlingerne og blev som sagt optaget som bilag XV til kommissionens beretning.

Ved dette dr. Munchs omhyggelige og taalmodige [arbejde] er der da ogsaa naaet det enestaaende resultat, at der ikke kan herske nogen tvivl om fastlæggelsen af selve de begivenheder, der fandt sted 5. aug. 1914, deres rækkefølge og indhold. Alle deltagere – altsaa som man i den historiske teknik siger: øre- og øjenvidner – har haft lejlighed til at udtale sig derom i ubegrænset omfang, alle tvivlspunkter er undersøgt, thi som dr. Munch selv et sted siger (195)¹⁸, naar vi nu skal tilvejebringe et slags historisk dokument for, hvad der [er] foregaaet i disse dage, er det rimeligt at tage ogsaa mindre betydningsfulde punkter med. Der er da heller ingen anden dag af Danmarks historie, hvor historikeren med saa afgjort sikkerhed kan give sin beretning om, hvad der skete fra time til time.

Inden jeg gaar over hertil, maa jeg kort opridse de nærmest foregaaende dages begivenheder: 28. juli: Østrig erklærer Serbien krig. 1. aug.: Tyskland erklærer Rusland krig. 3. aug.: Tyskland erklærer Frankrig krig og angriber Belgien. 4. aug.: England erklærer Tyskland krig. 5. aug.: Østrig erklærer Rusland krig. 12. aug.: England og Frankrig erklærer Østrig krig. 23. aug.: Japan erklærer Tyskland krig. 25. aug.: Østrig erklærer Japan krig.

¹⁸ Tallene i parentes i Arups ms. refererer til Forsvarskommissionens beretning bd. II (1922).

I Danmark vakttes [den] største ængstelse og ophidselse, det var helt fra den store strid om landets militærordning banket ind i de militæres og hele den konservative civilbefolknings hjerne og bevidsthed, at naar den stormagtskrig, man stadig havde talt om, udbrød, vilde de krigsførende magters første maal være København, maatte de sikre sig gennemsejlingsfarvandene til Østersøen. Adskillelige meldinger indløb om, at en stor engelsk flaade var set snart ved Samsø, snart ved Fanø; 4. aug. om aftenen ventede man paa konservative københavnske bladredaktioner snart den engelske, snart den tyske flaades opsejling for København. Ængstelsen herskede naturligvis i alle kredse af befolkningen, men indenfor de konservative og militæret bragte det had til Tyskland og tyskerne, der gennem mange aar havde været levende og var blevet opelsket særlig i alle de højere skoler, men forøvrigt ogsaa alment i folkeskolen, den til at give sig voldsomme udslag – nu var øjeblikket kommet, da Danmark kunde faa revanche for 1864, det kunde sikkert ikke undgaas, at Danmark blev medinddraget i krigen, og da maatte det selvsagt være paa ententens side, mod Tyskland. Under dette sindsoprør følte man det indenfor disse kredse som højst uheldigt, at en rent indrepolitisk udvikling havde ført til, at regeringsmagten i landet i dette for hele folkets fremtid, ja maaske eksistens saa afgørende øjeblik var overgivet til en radikal mindretalsregering, selvom den holdtes oppe af Socialdemokratiet, en regering som man ikke blot mistænkte for tyskvenlig indstilling, men hvis ledende mænd alle havde bekæmpet landets militærordning, og om hvilke man derfor paa forhaand kunde formode, at de ikke vilde træffe de militære foranstaltninger, som militærordningen tillod, og som var aldeles nødvendigt. Det var ogsaa naturlig officers-tankegang, at naar nu den store verdenskrig udbrød, maatte naturligvis ogsaa hele det danske militærapparat af sig selv, som var der blevet trykket paa en knap, uden videre overvejelser træde i virksomhed. Hvad der burde ske, var særlig efter landofficerernes tankegang enkelt nok: Københavns befæstning baade til sø- og landsiden maatte sættes i fuld fortifikatorisk stand, ved indkaldelse af mandskab til søbefæstningen, ved anlæg af skyttegrave, bortrydning af ejendomme, skove og haver, anlæg af pigtraadsspærringer (oversvømmelsen?) (185) (194), og der burde iværksættes en almindelig mobilisering. Disse krav kom naturligvis i de første augustdage frem i landofficerskredse med voldsom styrke; den kommanderende general Gørtz meddelte forsvarsministeren, at der i hæren herskede en forfærdelig stemning, en forfærdelig utryghed (173); fra officerskredsene bredte denne stemning sig ogsaa til den konservative presse, der i voldsomme artikler fremsatte disse krav og angreb paa

regeringen. Anderledes i marinen. Rent bortset fra den afstand marinen altid havde taget fra Kbhvns befæstning, og det modsætningsforhold der derfor var mellem hær og marine, var man i søofficerskredse klar over, at man fra engelsk flaaledelses side nok vilde betænke sig paa fremstødet til Østersøen – allerede paa grund af Kielerkanalen – og at tanken om kapløbet til Kbhvn. derfor var en fantasi.

Før den ansvarlige regering stod naturligvis kun een politik som mulig, som den da ogsaa proklamerede i Rigsdagen 1. aug.: Danmarks eneste politik under de allerede indtraadte forhold og under enhver eventualitet, som kan indtræde, er iagttagelse af den strengeste neutralitet, ligelig til alle sider. Men en politik er ikke i fredstid og endnu mindre i krigstid gjort med erklæringer alene, der maa handlinger til. Ogsaa en neutralitetspolitik maa manifestere sig ved handlinger, der giver de krigsførende magter tillid til neutralitetens oprigtighed. Og her stod det straks klart, at Tyskland maatte møde Danmarks neutralitetserklæring med største mistro. Skønt dansk udenrigspolitik lige siden Venstres overtagelse af regeringsmagten 1901 havde haft til maal at søge at overbevise Tyskland om, at Danmark ønskede at staa i et aabent og tillidsfuldt forhold dertil [*indskudt med blyant: I. C. Christensen*], kunde man dog forudse, at særlig tyske militærkredse kunde mene, at revanchetanken gjorde Danmark til en skjult fjende, som man hellere maatte slaa ud med det samme, og at Tyskland ogsaa derved bedst sikrede sig mod et engelsk-fransk flaaefremstød til Østersøen.

Skulde regeringen virkelig gennemføre sit maal: at holde Danmark udenfor verdenskrigen, gjaldt det derfor først og fremmest om at overbevise de ledende tyske kredse om, at dets neutralitetsvilje var helt ud oprigtig. Det søgte da først at opnaa dette ikke blot ved meget bestemte forestillinger derom overfor den tyske regering, men ogsaa ved at undlade at træffe militærforanstaltninger, der kunde vække mistillid i Tyskland. Det var af denne grund, at regeringen ansaa det for ganske urigtigt at imødekomme de krav, der fremkom fra hærens side, ganske særlig om en almindelig mobilisering. Det havde allerede ved Ruslands mobilisering tilstrækkelig vist sig, at denne forholdsregel, selvom den endnu ikke er krig, dog af den, der trues dermed, praktisk talt anses for ensbetydende dermed. Først da 1. aug. Tysklands mobilisering var en kendsgerning, gik regeringen med til at indkalde den saakaldte sikringsstyrke paa 27.000 mand, en forholdsregel der var forudset i militærordningen af 1909 som en ren fredsforholdsregel. Den stigende bitterhed i landofficerskredse søgte regeringen samtidig at dæmme op imod ved en proklamation fra kongen.

[Her er det i indledningen omtalte oprindelige manuskript (1. version) indskudt. Ved overgangen har Arup i margenen noteret følgende stikord med blyant: Personerne. 4. aug. Englands krigserklæring, og stadig med blyant: Under disse omstændigheder indtraf da det, at].

5. aug. 1914 ved 5 tiden om morgenen fik marineministeriet gennem flaadens overkommando melding fra udkigsstationerne paa Langeland og Lolland om, at tyske krigsskibe var i færd med at udlægge miner i Langelandsbæltets sydlige del. Herom fik forsvarsministeren meddelelse kl. 5½ (II, 161), og det aftaltes, at det møde, der siden 31. juli daglig holdtes i marineministeriet, og hvori deltog den kommanderende general (Gørtz) og admiral (Kofoed-Hansen), de to stabschefer ved hærens (Palle Berthelsen) og flaadens overkommando, direktørerne i de to militære ministerier (Mørch og Jøhnke), skulde sættes til kl. 7, sammen med de medlemmer af ministeriet, som det paa dette tidspunkt var muligt at faa forbindelse med. Kl. 7 begyndte da dette møde, hvori foruden de nævnte militære deltagere og forsvarsministeren, Munch, var tilstede udenrigsministeren (Scavenius), konseilspræsident Zahle, noget senere finansminister Brandes og indenrigsminister Rode.

Kl. 7¾ indfandt den tyske gesandt grev Brockdorff-Rantzau sig i udenrigsministeriet, hvor han modtoges af departementschef, kammerherre Zahle, officielt meddelte Englands krigserklæring til Tyskland og overrakte en forespørgsel fra den tyske regering vedrørende spærring af bælteerne, hvilken forespørgsel af kammerherre Zahle opnoteredes som: om Danmark straks vil (ønsker) will spærre Storebælt effektivt o: med miner mod (gegen beide) begge krigsførende magter. I denne form meddelte kammerherre Zahle lidt efter kl. 8, personligt den tyske forespørgsel i mødet i marineministeriet.

Admiral Kofoed-Hansen udtalte straks, at man burde besvare den tyske forespørgsel med ja; general Gørtz udtalte, at København som fæstning under de givne omstændigheder kun vilde kunne holde sig ganske kort tid, at han ikke kunde tilraade nogen bestemt beslutning, og privat overfor forsvarsministeren, at skulde han lade følelsen raade, maatte han i overensstemmelse med landofficererne tilraade at undlade mineudlæggelsen. Men dette var imidlertid hans opfattelse som menneske, som kommanderende general maatte han erkende, at det var politisk klogt at udlægge minerne, og han vilde da som kommanderende general tilraade dette, men situationen var så alvorligt, at vi maatte have alle kræfter rede til at imødegaa en neutralitetskrænkelse, saa at vi nu maatte mobilisere, hvadenten vi besluttede os til at lægge minespærringen eller ikke (II, 182). Ved tiden 8½ eller 8¾ opløstes mødet i marineministeriet, og ved en kortvarig raadslagning mellem de tilstedeværende ministre

indbyrdes (II, 162) besluttedes, at finansminister Brandes skulde gaa til kongen for at meddele ham, hvad der var sket og at de tilstedeværende ministres standpunkt var det, at man fra dansk side skulde udlægge minerne, hvorom der ogsaa efter en halv times samtale mellem kongen og finansministeren blev enighed. Efter kongens opfordring anmodede Brandes imidlertid grev Frijs [*i marginen: skildring af denne*] om en samtale, denne fandt sted i finansministeriet, formentlig ved 10-tiden, men det viste sig derved, at grev Frijs var en modstander af, at Danmark udlagde minerne, naturligt førte da dette til en videre samtale om en eventuel dannelse af et nyt ministerium. (II, 206).

Samtidig havde indenrigsminister Rode efter aftale med de andre tilstedeværende ministre anmodet Neergaard om en samtale; den fandt sted i indenrigsministeriet, formentlig ogsaa ved 10-tiden, men resultatet af den var ogsaa, at Neergaard var imod den danske mineudlæggelse (II, 207).

Imidlertid havde de militære øverstkommanderende været forsamlede i direktør Jøhnkes værelse i marineministeriet, og da ministeriet atter sammentraadte til en forhandling ved 11-tiden, forelagde admiral Kofoed-Hansen en udtalelse, der gik ud paa, at Danmark burde bekendtgøre, at det for om muligt at beskytte sit territorium mod krigens ulykker saa sig nødsaget til at spærre adgangen til Storebælt og den danske del af Lillebælt og Øresund for begge de krigsførende magters krigsskibe. Efter nogen forhandling om muligheden af at forene en saadan erklæring med anordningen af 20. decbr. 1912, der gik ud paa, at Danmark under krig ikke agtede at spærre trafikvejene mellem Kattegat og Østersøen, fulgte kl. 11½ et møde mellem ministrene og de forskellige partiførere i justitsministeriet. Tilstede herved var: grev Frijs, Neergaard, Jørgen Pedersen, Hammerich, Piper, Trier, Sigvald Olsen, C. C. Andersen og noget senere I. C. Christensen. Mødets resultat var, at Frijs, Jørgen Pedersen og Neergaard meget bestemt var af den opfattelse, at man ikke burde foretage udlægning af minerne, medens denne tanke foruden af regeringspartiernes repræsentanter billigedes af Piper. I. C. Christensen forholdt sig tavs. I dette møde fremsatte Munch da den afgørende udtalelse: »Udlægger vi ikke minerne, kan det ventes, at tyskerne gør det. Sker dette, er det troligt, at de landsætter tropper paa Sprogø og et par punkter paa Sjælland og Fyn for at kunne bestryge spærringerne i Storebælt. Det afgørende for mig er da, hvorledes man fra dansk side vil tage den situation. Er der fuld enighed om, at vi da kan nøjes med at protestere uden at gøre det til krigsgrund, da kan jeg gaa ind paa at følge denne vej, hvor store farer den end medfører, men hvis der ikke er fuld enighed derom, hvis en saadan fremgangsmaade ikke er mulig – og det

tror jeg ikke, den vil være – maa jeg bestemt nægte at være med til den og absolut fastholde nødvendigheden af mineudlægningen.« [*Indskudt marginbemærkning med blyant*: I konsekvens af regeringens allerede proklamerede standpunkt, at den under ingen omstændigheder vilde have Danmark inddraget i krigen. – Spørgsmaalet om neutralitetens grænser.] Neergaard, Frijs og andre sagde hertil, at besættelsen af Sprogø eller Anholt maaske ikke var en krigsgrund, men besættelse af punkter paa Sjælland maatte nødvendigvis medføre krig. Munch svarede da, at naar man saa saaledes derpaa, maatte han anse udlægningen af minerne for en bydende nødvendighed (II, 164-165).

Umiddelbart efter partiførermødet holdt det nu samlede ministerium møde, der var der enighed om at undlade mobilisering, hvorfor heller ikke en eneste røst blandt partiførerne havde hævet sig, men der var hos enkelte af ministeriets medlemmer tvivl om, hvorvidt det vilde være muligt at gennemføre mineudlægningen overfor den modstand, ministeriet havde mødt hos en del af partiførerne, og den stemning, der raadede i dele af befolkningen, ikke mindst i officerskredse (II, 165). [*Overstreget*: Imod denne stemning kunde der kun et sted søges politisk støtte, hos kongen selv; saa meget betød kongens stilling som krigsherre, at ministeriet støttende sig til et, om end ringe, flertal i folketinget, kunde haabe ved en tilføjelse af kongens moralske indflydelse at føre sin politik til sejr.] Og det viste sig snart, at kongen lagde sit vægtlod i ministeriets skaal. Kl. 2 samledes dette hos kongen og gav beretning om dagens forhandlinger; det viste sig, at kongen sluttede sig til ministeriets indstilling om, at mineudlægningen burde ske, da det i tilfælde af, at Tyskland selv udlagde miner og besatte visse punkter paa Sjællands og Fyns kyster, næppe vilde være gennemførligt at nøjes med en protest: mineudlægningen vilde da give os bedre betingelser for at holde os udenfor krigen; mobilisering skulde ikke finde sted. Disse beslutninger var under forbehold fra forsvarsministerens side af, at der gaves de øverstkommanderende for hær og flaaede lejlighed til at fremsætte deres opfattelse for kongen og ministeriet, fattede, da det pludselig meddeltes, at Venstres og de konservatives førere, der vilde samles til møde i rigsdagen kl. 4, anmodede om, at ingen beslutning maatte blive taget, før de endnu engang var hørt. Denne meddelelse foranledigede et naturligt utaalmodighedsudbrud fra kongens side, men konseilspræsidenten og indenrigsministeren paatog sig at meddele disse partiførere kongens og ministeriets beslutninger, samtidig med at de øverstkommanderende fremsatte deres anskuelse for kongen. De faldt for admiralens vedkommende nu som før sammen med ministeriets, general Gørtz udtalte atter meget bestemt, at fæstningen København kun vilde kunne holde sig

en ganske kort tid, og at hvis forstanden skulde raade, maatte han tilraade mineudlægningen, men han kunde ikke undertrykke sine følelser. Efterat derpaa kongen havde meddelte de to øverstkommanderende sine og ministeriets bestemmelser, trak disse sig tilbage, og efterat Zahle og Rode var kommet tilbage fra rigsdagen, medens udenrigsministeren tog bort for at meddele grev Rantzau den danske regerings endelige svar paa hans forespørgsel fra om morgenen, sattes kl. 4½ det statsraad, i hvis protokol endelig nedfældedes de beslutninger, der var blevet til i dagens løb (II, 166-167).

[Herefter følger i 1. version af manuskriptet halvanden side (Arups paginering 13m.-14n), som Arup i forbindelse med den nye gennemarbejdning af manuskriptet har overstreget med blyant, og som ikke gengives her.]

Statsraadsprotokollen er saalydende

Hans Majestæt udtalte: Den af den tyske gesandt til os rettede forespørgsel angaaende spærring med miner af Store Bælt mod begge krigsførende magter beslutter statsraadet at besvare saaledes:

at vi paatager os minespærringen af Store Bælt men saa tillige afspærrer det danske løb af Lille Bælt og Øresund og desuden meddeler, at vi nødes til at forøge troppestyrken.

Ved den foregaaende konference har viceadmiralen tilraadet, at man besvarer forespørgslen bekræftende og samtidig mobiliserer; medens general Gørtz har udtalt, at hvis man svarede benægtende, vilde Tyskland rimeligvis straks søge at slaa vor modstandskraft ned, og vi vilde kun kunne gøre modstand i kort tid; han har tilføjet, at han ikke kunde se bort fra personlige følelser, men hvis man saa paa sagen ud fra klogskabshensyn, maatte han tilraade at svare bekræftende, idet man samtidig mobiliserede.

Til klarlæggelse af mit eget standpunkt vil jeg tilføje: da hele spørgsmaalet om spærringen af bælteerne henstaar ganske uafgjort, og navnlig da England ikke har taget standpunkt til det, har jeg anset det for et fra min side altfor alvorligt skridt at besvare forespørgslen benægtende, særlig under hensyn til, at den fordel vi herved vilde opnaa, er saa overordentlig ringe, eftersom Tyskland saa selv vilde paatage sig det, som vi ikke frivilligt vilde gøre og til, at Tyskland kunde lægge en militær aktion paa os; ved denne statsraadets beslutning opnaar man dog at udskyde en militær aktion, indtil den engelske flaade eventuelt forlangte at forcere Store Bælt.

Indenrigsminister Rode vilde anføre, at under det møde, som mini-

steriet i dag havde haft med partiførerne, fremhævede særlig grev Frijs og Neergaard stærkt hensynet til, om denne vor holdning vilde blive forstaaet i England. Hans Majestæt var overbevist om, at Danmarks vanskelige stilling vilde blive fuldt og sympatisk forstaaet af det engelske folk, og om den engelske konges forstaaelse deraf og vilje for Danmark nærrede hans Majestæt efter sit nylige besøg ikke ringeste tvivl. Hans Majestæt vilde yderligere ved et telegram kunde give ham fuldstændig oplysning om, hvad der havde bestemt vor holdning i denne sag. Danmark var i dette øjeblik i en saa alvorlig situation, at man ikke kunde spille va banque med sit land.

Statsminister Zahle udtalte: Ministeriets opfattelse af hele vor stilling og af, hvorledes den tyske forespørgsel bør besvares, falder ganske sammen med Deres Majestæts, men vi har i dag mødt saa mange vanskeligheder under vor hævde af denne vor opfattelse, at det kun er Deres Majestæts saa absolutte tilslutning til ministeriet, der har kunnet føre os over dem.

Jeg mener, at i dette statsraadsprotokolat, som jeg som daværende statsraadssekretær selv har haft den ære at formulere i ord, sammenfattes kort og rigtigt det resultat, der havde udkrystalliseret sig af dagens forhandlinger.

I kongens udtalelse anføres de øverstkommanderendes standpunkt og deres krav om mobilisering, dette afvises, men der indrømmes dem dog en forøgelse af troppestyrken, dette fandt sted ved en ekstra indkaldelse af de otte yngste aargange fra den sjællandske øgruppe.

Dernæst giver den kongens selvstændige argumentation som øverste krigsherre.

Nogle partiføreres fremhævelse af hensynet til England bliver der taget tilbørligt hensyn til.

Endelig fastslaar statsministeren ministeriets standpunkt, den vanskelighed for at gennemføre det, som det har mødt ved saa mange partiføreres afvisende holdning, og den styrkelse, som kongens holdning har givet det dertil.

[Og] endelig fremtræder beslutningen som en selvstændig dansk regeringsbeslutning derved, at spærringen udvides til ogsaa at omfatte Lille Bælt og Øresund. Den blev derfor meddelt magterne i følgende form: For at hævde neutraliteten og holde de militære operationer borte fra de danske farvande og for at bevare forbindelsen mellem de forskellige dele af landet har den danske regering besluttet at spærre danske territoriale farvande i Sundet og Store og Lille Bælt med miner.

Jeg mener derfor, at forsvarsminister Munch har ret i at resumere i

1919: i hvert fald kan vi nu med krigsaarenes erfaringer bag os med fuld sikkerhed sige, at den dobbelte beslutning af 5. aug.: undladelse af mobiliseringen og udlæggelse af minerne, fjernede krigsfaren fra Danmark, skabte tillid til Danmarks politik i Tyskland uden at svække tilliden i England og saaledes kom til at danne det grundlag, paa hvilket det blev muligt krigens tid igennem at bevare landets neutralitet.

Munchs faste dokumentation af dagens begivenheder har nu imidlertid ikke blot den betydning at give grundlag for en rigtig fremstilling deraf, den har ogsaa den betydning, at den hindrer forskellige legendedannelser derom. Det er klart, at hvis den ikke havde foreligget, hvis en længere tid havde faaet lov at hengaa, og saa forskellige beretninger fra de forskellige deltagere senerehen var fremkommet, vilde misforstaaelser hos disse let være vokset ud til legender derom; nu gribes og standses denne legendedannelse straks i sin fremkomst.

Under kommissionforhandlingerne blev der saaledes af et par af deltagerne rejst tvivl, om ministeriet nu virkelig ogsaa havde været saa enig om, at minerne burde udlægges. Paa en særlig grotesk maade bliver denne tvivl mærkeligt nok fremsat af hr. Piper, skønt han dog var den eneste af oppositionsførerne, der straks sluttede sig til tanken derom. Han har faaet det indtryk, at ministrene var raadvilde og højst nervøse, at de i partiførermødet overvejende var af den anskuelse, at minerne ikke burde udlægges, at der havde staaet en haard kamp i statsraadet mellem ministrene og kongen derom, og at det kun var kongens personlige indgriben, der havde medført, at resultatet blev, som det blev (173), ja, han har endog faaet den opfattelse, at under denne forhandling med ministrene var kongen blevet meget heftig, havde stødt sablen i gulvet og i det hele taget var blevet meget vred (175). Til Pipers undskyldning tjener, at han aldrig selv blev medlem af statsraadet og derfor ikke har nogen forestilling om, under hvilke former forhandlinger i statsraadet finder sted. Den videre dokumentation viser, at kongens utaalmodighedsudbrud ikke var en fase i hans drøftelse med ministrene, men tværtimod gjaldt den afbrydelse i forhandlingerne, der foranledigedes ved oppositionsførernes noget anmassende indgriben deri ved deres anmodning om, at der ingen beslutning maatte blive truffet, førend de atter var hørt. Den bevirkede kun, at kongen opfordrede ministeriet til at forblive samlet og træffe afgørelse uden hensyn dertil, da det var hos regeringen, ansvaret laa.

Det har maaske her interesse, at Piper ogsaa anfører som eksempel paa nervøsitet hos ministeriet, at indenrigsminister Rode meget opskræmt under partiførermødet havde fremsat en bemærkning om, at man kunde

befrygte, at Sverige vilde angribe Danmark. Rode forklarer, at hvad der vel kan ligge til grund for Pipers misforstaaelse er, at han paa et spørgsmaal til generalstabschefen: hvad mener De i grunden, general Berthelsen, om Sveriges stilling? af den uforbederlige hugaf fik det svar: intet godt, og at han paa sit næste spørgsmaal: hvilken konklusion drager De deraf, fik det lige saa lakoniske svar: Danmarks deling. Rode nægter ikke, at denne ordveksling gjorde et vist indtryk paa ham og bragte ham til at tænke paa ældre danske politikeres, Monrads og Tschernings, onde forudannelser om Danmarks mulige skæbne under en krig med Tyskland. Men selvom incidentet giver indblik i militærpolitisk tankegang, var det jo dog ganske uden betydning. De ledende ministres tidlige enighed er tilstrækkeligt dokumenteret ved finansminister Brandes' referat af sin samtale med kongen allerede tidligt om morgenen, efter det første møde i marineministeriet. At der efter mødet med partiførerne, hvor de mødte saa megen modstand, kom tvivl op hos dem, om de virkelig heroverfor kunde gennemføre deres beslutning, erkendes af dem; men denne tvivl blev bortvejret ved kongens ubetingede tilslutning.

Der er to mænd, hvis holdning den dag forekom de andre deltagere i forhandlingerne vanskeligt forstaaelig. Den ene er I. C. Christensen. Hans absolutte tavshed om sit standpunkt til mineudlægningen i partiførermødet vakte Rodes dybeste indignation og førte til et bevæget ordskifte mellem de to mænd (164), i mødet 6. aug. 1919 siger Rode endnu: saa alvorligt bekymret som ministeriet den dag var over Danmarks stilling, vilde vi alvorligt overveje enhver anskuelse, der blev fremsat, med den agtelse og respekt, som den kunde indgyde. Jeg personlig havde den dag kun uvilje overfor den, der ikke vilde give noget svar paa spørgsmaalet om, hvad der burde tilraades. I. C. Christensen svarer: jeg vilde heller ikke paa indenrigsministerens opfordring lade mig drive frem til at udtale mig om det foreliggende spørgsmaal, idet jeg gik ud fra, at mit standpunkt til nødvendigheden af at undgaa krig og ganske særligt af at undgaa konflikt med Tyskland var almindelig kendt af alle (177). Munch bemærker hertil, at hans tavshed den dag i alt fald maatte opfattes som tilslutning til hans meningsfæller, der alle var imod mineudlægningen.

Forklaringen er sikkert den, at I. C. Christensen mente, at denne regering af radikale, som han altid kun havde anset for rebeller mod sig, af de mægtige verdensbegivenheder den dag blev bragt i en stilling som det hele danske folks førere, som de ingen ret havde til, som de ikke var værdige til, og som de sikkert heller ikke i det lange løb vilde kunne hævde. Der skulde andre mænd til, mænd som han selv, der i en ganske

anden grad var det danske folks og dets traditioners værdige bærere. Derfor levede han ogsaa kun op til deltagelse i diskussionen, da et øjeblik tanken om et samlingsministerium bragtes paa bane.

For general Gørtz var 5. aug. 1914 i sandhed en tragisk dag. Den dag styrtede alle hans afgudsbilleder sammen om ham. Dær havde nu den militære sagkundskab og den Estrupske statskupregering bygget Københavns fæstning, han maatte erkende og udtale, at skulde den i dette øjeblik træde i virksomhed overfor Tysklands angreb og krigsberedskab, vilde den kun kunne holdes i kort tid, staar der i statsraadsprotokollen skaanende; har generalen sagt saa og saa mange dage, eller saa og saa mange timer? Dær havde al militær tankegang i sin enfoldighed regnet med, at Danmark engang i forbund med vestmagterne skulde kunne faa revanche for 1864; nu da øjeblikket var der, var der ingen mulighed derfor, thi hvor blev den engelsk-franske flaaede og undsætningshær af? Vestmagterne interesserede sig aldeles ikke for Danmark. For krigsberedskabets mangelfuldhed kunde man ganske vist anklage den karrige lovgivningsmagt; men det var dog pinligt, at man slet ikke kunde mobilisere, allerede fordi der til de 130-140.000 mand, mobiliseringen vilde omfatte, kun var uniformsfrakker til 100.900 og kun 100.600 par benklæder. Selve den store fyldning af vandgravene foran fæstningen fra Øresund til Kalvebodstrand turde man slet ikke tænke paa at virkeliggøre, voldene vilde maaske skride ned i vandet, og den var jo desuden ganske formaalsløs, naar den tyske flaaede kunde skyde hele København i grus fra Køge Bugt eller Østersøen. Intet under at det faldt generalen uhyre vanskeligt at naa til et standpunkt; at han gentagne gange privat udtalte, at som menneske, naar han tog hensyn til sin følelser, sin aversion mod tyskerne, maatte han være mod mineudlægningen, men som kommanderende general maatte han være for den, fordi han ikke turde tage krigen mod Tyskland. Det pudsige er nu, at ministrene fik den rigtige opfattelse, at generalen allerede om formiddagen havde sluttet sig til admiralens forslag om mineudlægningen, og derfor bebrejdede ham hans vakelvornhed, da han alligevel ikke i partiføremødet vilde gaa ind derfor. Alle general Gørtz indlæg gaar ud paa at hævde, at det var først om eftermiddagen i samraadet hos kongen, at han endelig gik ind derfor. »Dengang jeg gik til kongen, havde jeg taget mit standpunkt«, men med største harme værger han sig mod, at han tidligere paa dagen skulde have haft nogetsomhelst standpunkt. »Derfor er det urigtigt gennem disse kommentarer vedblivende at ville fastslaa, at jeg maatte have haft et standpunkt, hvad jeg ikke har haft.« Vi maa lade generalen forblive i denne fremstilling af sig selv.

Var mineudlægningen en neutral handling? Vi har allerede set, at man 5. aug. drøftede beslutningens forhold til anordningen om Danmarks neutralitet af 20. decbr. 1912. Dengang hævdede Danmark som en del af sin neutralitet, at gennemsejlingen gennem bælteerne skulde være fri, nu tog det altsaa den beslutning, at det var et led i dets neutralitets hævvelse, at det for at opretholde den indbyrdes forbindelse mellem dets dele spærrede gennemsejlingsfarvandene. Folkeretligt set havde Danmark ret til at træffe den ene beslutning saa godt som den anden indenfor hævvelsen af sin neutralitet.

Det er nu et højst besynderligt træk, at der straks var danske mænd, som vilde hævde, at spærringen var en unneutral handling, en handling til fordel for Tyskland. Allerede nogle af deltagerne i forhandlingerne 5. aug. 1914 vilde fremstille den saaledes, general Berthelsen, som dog selv 1914 gik med til mineudlægningen, vilde endog 1919, da faren var drevet over, opfatte den som fremkaldt ved et tysk ultimatum, som en af den radikale regering nødtvunget foretaget tyskvenlig handling. Den tyske forespørgsel var intet ultimatum. Det var da mere modigt, naar en fantast som dr. Wieth-Knudsen allerede i septbr. 1914 angreb regeringen og betegnede spærringen som et groft brud paa vor neutralitet.

Svaret er, at beslutningen ikke opfattedes som unneutral af de andre krigsførende magter, særlig ikke af England, som endog ad forskellige veje gav tilkende sin formening om, at Danmarks beslutning baade var det fuldstændig forstaaelig og i sig selv fornuftig. Sagen er, som krigstiden tilstrækkelig aabenbarede, at spørgsmaalet om, hvorvidt en handling er neutral eller ikke, kan ikke afgøres ud fra teoretiske betragtninger, og det kan navnlig ikke afgøres ved individuelle betragtninger af den nationale stats egne statsborgere, selvom de saa er politikere eller fremragende jurister. Verdenskrigen viste, at ogsaa neutralitetspolitik er ikke en passiv, men en aktiv og praktisk politik, der har til formaal at holde den stat, der vil følge den, udenfor krigen. Det er en opportunistisk politik, der træffer sine afgørelser fra tilfælde til tilfælde, uden hensyn til nogen teori, men altid med sit store formaal for øje. [*Margenbemærkning med blyant*: Der forefaldt over 100, deraf 2 alvorlige, E. 13 og tyske torpedo-baade]. Om den kan lykkes og gennemføres, er alene afhængigt af, om de krigsførende magter anerkender den som neutral. Derfor kunde udenrigsminister Erik Scavenius, den store gennemfører af Danmarks aktive og praktiske neutralitetspolitik gennem alle verdenskrigens aar overfor alle angreb fra danske mænd paa denne den danske regerings neutralitetspolitik, ud fra det resultat, han havde naaet, i kommissionsmødet 6. aug. 1919 triumferende fastslaa som sin erfaring: Jeg regner den neutralitet for ligelig, som bliver anerkendt af samtlige krigsførende som saadan.

Muligheden for, at en saadan aktiv neutralitetspolitik nogensinde i fremtiden atter skal kunne blive hævdet af Danmark, vil imidlertid næppe i fremtiden atter komme til at foreligge, uden hvis Folkeforbundet styrter helt sammen og efterlader verden helt i den kaotiske tilstand, hvori den befandt sig før verdenskrigen.

Det er historieforskningens smertelige punkt, at den ikke kan virke direkte belærende, fordi *les temps se suivent, mais ils ne se ressemblent pas*, tiderne følger efter hinanden, men de ligner ikke hinanden. Tidsforskellighederne er altid saa store, at enhver nutid ikke kan og heller ikke vil hente direkte belæring af en fortid.

Dog inden jeg nu atter lader 5. aug. 1914 glide tilbage i den fortid, hvorfra jeg har hentet den frem, og som nu synes saa længst, længst svunden, maa jeg dog endnu have lov til at tilføje, for at man kan faa den fulde forstaaelse deraf, at den utvivlsomt vil blive staaende som en af de største dage i Danmarks historie. Selvfølgelig for dem, der selv oplevede den, men ogsaa for dem, der historisk interesseret vender tilbage til studiet af dens begivenheder og dermed til hovedkilden dertil, Munchs omhyggeligt dokumenterede, paa vidneudsagn opbyggede skildring deraf. Thi hvilket er det helhedsbillede, som denne beretning efterlader? Det er muligt, at fremtiden vil sige: hvorfor blive saa højtidelig over denne dag? Det var ikke en skæbnetime for Danmark, det var ikke et ultimatum, den tyske regering stillede Danmark, som det allerede paa selve dagen blev indset og sagt af de kyndigste og bedst orienterede ledere af dansk politik, udenrigsminister Scavenius og forsvarsminister Munch, det var de to store krigsførende magters indbyrdes forstaaelse af hinandens magtstilling, det var den engelske flaaedeledelses erkendelse af, at et fremstød mod Østersøen vilde være uhyre farligt, der tillod Danmark at handle, som det gjorde. Men dette har dog intet at sige, naar historikeren skal skildre og derigennem, saavidt han vover sig frem til det, bedømme de ledende danske politikeres og militæres handlemaade og optræden paa selve dagen. Jeg har ikke søgt at lægge skjul paa, at for dem alle var naturligvis medbestemmende deres tilvante personlige opfattelse af Danmarks almindelige stilling mellem de krigsførende magter, at nogle politikere havde bestemte ententesympatier, de konservative politikere og de landmilitære afgjorte tyske antipatier, jeg har heller ikke lagt skjul paa, at indenrigspolitiske modsætninger gjorde sig gældende hos dem. Men som forhandlingerne skred frem i dagens løb, blev dog alle disse underordnede indflydelser skudt til side for alles fælles vilje til at naa frem til en fast beslutning, der kunde staa som et udtryk for hele det danske folks fælles vilje, dets fredsvilje, om hvis bedste gennemførelse de da alle

vilde samle sig. At admiral Kofoed-Hansen straks om morgenen gik ind for mineudlægningen, at højremanden Piper i partiførermødet trods sin og sit hele partis antityskhed gik ind derfor, at I. C. Christensen holdt sig saa passiv, skønt han gerne saa den radikale regering fjernet, at Jørgen Pedersen, Neergaard og grev Frijs gik med, naar blot den engelske konge fik underretning om Danmarks beslutning, at selv general Gørtz omend nødtvungent, at højremanden Hammerich, der var mod beslutningen, dog straks, da den var fattet, personligt tog sig det arbejde paa at faa den konservative presse pacificeret, det er altsammen vidnesbyrd om, at ingen af disse mænd noget øjeblik vilde slaa nogen politisk eller personlig kapital af den alvorlige situation, men alle kun vilde eet: samarbejde til Danmarks opretholdelse uden for krigen. [*Overstreget med blyant*: Dagens tragiske, let komisk-tragisk figur er den kommanderende general Gørtz, men ham gav dagen ogsaa bitre erfaringer; han maatte opgive ikke blot sin menneskelige indstilling mod Tyskland og tyskerne, han maatte ogsaa opgive langt kærneideen, hvori han var vokset op, tanken om den militære revanche for nederlaget 1864, ja, han maatte endog gaa til den bitre erkendelse, at Københavns befæstning, som landmilitæret siden Bahnsons dage havde samlet alt deres arbejde om, i dette afgørende militære øjeblik var aldeles værdiløs, kun for døgn, maaske kun for timer kunde militæret opretholde Danmarks forsvar. Det er ikke mærkeligt, at han maatte have hele dagen til at slutte sig til beslutningen om mineudlægningen, og at han hele tiden filosoferede over, hvad han skyldte sig selv som menneske, og hvad han var nødt til at gaa med til som kommanderende general. En ynkelig figur. Her overfor staar naturligvis regeringens enighed og beslutsomhed og den tilslutning, den fandt hos de ledende politikere indenfor dets egne partier, der deltog i forhandlingerne.]

Der er senerehen blevet ført en diskussion mellem daværende finansminister Brandes og daværende udenrigsminister Scavenius om, hvem egentlig æren for den danske regerings beslutninger 5. aug. 1914 tilkommer. Brandes vilde naturligt nok yde admiral Kofoed-Hansen og kong Christian 10. en tak for, at de støttede den daværende regering; dens udenrigsminister følte sig heroverfor naturligt indstillet paa at hævde den samlede regerings viljes afgørende betydning for beslutningerne. Det er naturligvis ogsaa rigtigt; ja man kan endog gaa saa vidt som til at sige, at havde der ikke indenfor regeringen været det glimrende samarbejde, der var, havde regeringen ikke straks fra først af taget ledelsen af forhandlingerne i den retning, at minerne skulde udlægges, havde regeringen ikke været fast, men indbyrdes uenig eller vakkende, vilde et helt andet resultat være fremkommet, en regeringskrise, der kunde have

styrtet Danmark ud i uanede vanskeligheder, som dem, forsvarsminister Munch skitserede under partiføreremødet.

Fordi regeringen holdt sammen, fik kongens tilslutning til dens standpunkt saa stor betydning. Kong Christian 10. stod sikkert hævet over enhver national partitagen, hans nære slægtskab med det tyske kejserhus, hans nære slægtskab med det engelske kongehus, hvis kærkomne gæst han nylig havde været, maatte gøre ham personligt udeltagende i den store strid. Han var virkelig 5. aug. 1914 i den stilling, at han stod aldeles udeltagende; spørgsmaalet om, hvilken stilling han vilde indtage til de danske sønderjyder, kom aldeles ikke for. Han vilde 5. aug. 1914 kun et og det samme som alle andre ansvarlige danske politikere, han vilde holde Danmark udenfor krigen. Han var hurtig, allerede ved Brandes' samtale med ham om morgenen, overtydet om, at det første middel dertil var mineudlægningen.

[*Overstreget med blyant:* Jeg havde som statsraadssekretær den ære at optage det endelige referat af dagens forhandlinger i statsraadsprotokollen. Jeg havde fulgt dem alle lige fra om morgenen kl. 7, da jeg saa et glimt af mødet i marineministeriet og hørte om Tysklands ultimatum.]

Jeg kan sige, at referatet af det endelige statsraadmøde optog jeg under stor indre bevægelse; det syntes mig virkelig, at alle gode kræfter i Danmark havde den dag forenet sig om at gøre deres bedste til at holde Danmark udenfor verdenskrigen og udenfor dens ødelæggelse, lige fra kongen og hans radikale regering til alle dens bitre modstandere hele Danmark over. Og da saa kongen til sidst efter konseilspræsidentens opfordring lovede at sende et telegram til kongen af England til forklaring af det standpunkt, Danmark havde indtaget, og saa, hvad der ikke er optaget i statsraadsprotokollen, ganske naivt tilføjede: jeg er overbevist om, at min fætter kong Georg, som jeg lige har besøgt, vil forstaa mig, naar jeg telegraferer til ham, at det har jeg nu maattet beslutte og vil billige denne min beslutning – ja, saa blev jeg dybt rørt, baade over denne kongens tilslutning til regeringens standpunkt og over den vidunderlige kongelige tillid til, at midt i verdenskrigens begyndende omstyrtninger, kunde et kongeorde til en fætterkonge, der ogsaa havde sin regering at tage hensyn til, dog endnu have saa megen betydning. Svaret paa telegrammet viste, at kong Christian fik ret; kun grev Frijs var lidt urolig over, at svartelegrammet var rent personligt, at jeg [sc.: han] ikke fandt efterretningen fra England fuldt betryggende skyldes, at det ikke klart fremgik, at kong Georges beroligende telegram var kendt af den engelske regering. Grev Frijs har naturligvis ret, som den kyndige parlamentariker han var, men hans bemærkning tager dog intet bort fra 5. aug. 1914 som den store dag i Danmarks historie, den var.

Den kritiske historieforskning har siden Ranke arbejdet med sondringen mellem to hovedarter af historiske kilder: beretninger og levninger, herunder dokumenter. Dr. Munchs behandling af kilderne til 5. aug. 1914 har ophævet denne skarpe sondring. Han har ved at tvinge de endnu levende deltagere i og derfor vidner om dagens begivenheder til skriftligt og mundtligt at afgive deres vidnesbyrd til hans beretning skabt et kompleks af dokumenter og beretninger, der er enestaaende og derfor, som vi har set, ogsaa fører til en enestaaende sikkerhed i den historiske skildring. Dette har nu været muligt for ham i hans enestaaende stilling som formand for militærkommissionen af 1919, men det kan dog ikke nægtes, at den tanke at verificere beretningerne om den nyeste tids historie ved samtidige udtalelser af dem, der har deltaget deri, trænger stedse mere frem.

18. og 19. aarhundrede afsatte som levninger for historikerens senere bearbejdelse uhyre masser af breve, de mængder af beretninger, disse brevskrivere samtidig udarbejdede, blev gerne liggende i arkiverne i manuskript [*margenbemærkning med blyant: gemt i arkiverne 100 aar*]. Memoireskriveren havde dengang den besynderlige tanke, at det gjaldt om, at hans betragtninger over de mennesker, han havde levet sammen med, saa sent som muligt kom til eftertidens kundskab. Han forbandt vel derved den tanke, at naar de engang kom frem, vilde der ingen være til at modsige dem; saa vilde hans dom over alle de samtidige, som havde forurettet ham, og som han derfor hadede, blive staaende, ligesom ogsaa hans gunstige dom over sig selv. En følge heraf var det ejendommelige forhold, at en mand deponerede sine papirer i et arkiv eller et bibliotek paa betingelse af, at de først blev tilgængelige et langt aaremaal efter hans død.

Her maa det erkendes, at 20. aarh. har ryddet dygtigt op i disse forestillinger. Nu er det blevet almindelig skik, at folk publicerer deres memoirer endnu i deres livstid, saa tidligt, at de personer, der omtales deri, kan gøre deres indsigelser gældende, om de vil. Et stort eksempel var Fochs memoirer,¹⁹ der vel udkom efter hans død, men dog tidligt nok til, at Clemenceau kunde forfatte sit modskrift derimod.²⁰ Winston

¹⁹ Maréchal Foch: *Mémoires pour servir à l'histoire de la guerre de 1914-1918*. Tome 1-2. Paris 1931.

²⁰ George Clemenceau døde 24. nov. 1929, altså 2 år før den posthume publicering af Foch's memoirer. I 1930 udkom imidlertid Clemenceaus: *Grandeurs et misères d'une victoire*, skrevet 1929, hvorom det i *Dictionnaire de biographie française* bd. VIII, Paris 1956-59, sp. 1422 hedder: »A quatre-vingt-huit ans passés, exaspéré par la publication d'un Memorial de Foch, il y répond par la Grandeurs et misères d'une victoire, dont le dernier chapitre est consacré au »Soldat inconnu«.

Churchill strør om sig med memoirer om endnu levende personligheder og skildringer af forhandlinger med dem, det tillader ham [sc.: dem] at modsige ham, om de vil. Det samme gør lady Asquith,²¹ og hun maa ogsaa nu og da finde sig i alvorlige modsigelser. Den ganske moderne memoirelitteratur, skrevet og udgivet endnu, medens de mennesker, den omtaler, endnu er levende, er det 20. aarh.s særlige litteratur. Dens fremkomst styrker historikerens naturlige ønske om, at de beretninger, han arbejder med, maa blive saa rigtige som muligt.

Hvad det gælder om, er da at fremkalde historiske beretninger, der kan verificeres ved vidneudsagn fra endnu levende, der kan give beretningen karakter af dokument. Dette blev forsøgt af Ove Rode, da han gav en fremstilling af paaskekrisen 1920,²² men han havde ikke som Munch myndighed til at fremkalde moderklæringer, og hans fremstilling blev da ikke saaledes verificeret som Munchs. Men enhver ung historiker kan se det som et maal for sig, at han tager et moderne emne op, der tillader ham at søge udtalelser om sit emne af mænd, der har deltaget i den politiske behandling deraf. I den henseende er Göteborg universitet gaaet i spidsen, som det har tilladt Erik Timelin at disputere for doktorgraden med et emne som: *Rösträtsfrågan och ministären Lindman*.²³ Det er en glimrende disputats, behandlende et helt moderne emne, søgende tilslutning til de mænd, der selv gennemførte valgreformen og fra dem selv hentende motiverne til deres standpunktstagen. En disputats af ganske samme karakter som dr. Munchs kommissionsberetning; en beretning om en valgreform, verificeret ved vidneudsagn af selve dem, der afstedkom dem. Her har fremtidens historieforskning store opgaver, den maa skildre nutidens begivenheder ved hjælp af vidneudsagn af selve dem, der sætter dem i scene.

²¹ The Autobiography of Margot Asquith. 2 bd., London 1920-22. De efterfulgtes 1933 af More Memoires, som Arup vel imidlertid næppe kan have haft lejlighed til at læse før forelæsningsen.

²² Ove Rode: Paaskekrisen, Tilskueren febr., marts og maj 1926.

²³ Jfr. note 12.